

KÖKTÜRKÇE VE ESKİ UYGURCADA “KADIN” İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

THE CONCEPTS USED FOR “WOMEN” IN KÖKTÜRK AND OLD UYGHUR PERIOD

Mahsun ATSIZ*

Özet

Kadına dair yaklaşımlar ve kadının toplumsal hayat içerisindeki algılanışı, insanlık tarihi boyunca belirli roller ve konumlandırılışlar çerçevesinde günümüze kadar gelmiştir. Özellikle modern dönemden itibaren kadının sosyal, siyasî konumu, aile ve iş hayatı, cinsiyet eşitsizliği gibi konular yoğun olarak tartışılmıştır. Bu bağlamda, Köktürk ve Eski Uygur döneminde Türk kadınının hangi kavramlarla ifade edildiğini tespit etmek oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Köktürkçe ve Eski Uygurcada “kadın” ile ilgili kullanılan kavramları ele almaktır. Çalışmanın birinci bölümünde, eski Türklerde kadının sosyal hayat içerisindeki konumuna kısaca değinilmiş, ikinci bölümde ise taranan metinlerden hareketle kadına ilişkin *abinçu*, *ana*, *baltır*, *ebçi* / *evçi*, *eçe*, *egeç*, *eke*, *eşilik* (kız oğlu), *hanımlıg*, *işi*, *katun* / *hatun*, *kelin* / *keliğ(ün)*, *kırkın*, *kız*, *kisi* / *kişi*, *koduz*, *kunçuy* / *kunçuylug*, *kün*, *ög* ~ *öğüç* ~ *ögsüz*, *siñil*, *terken* ~ *kunçuy t(e)ñrim*, *tul*, *umay*, *urılan-*, *uzuntonlug*, *yençe*, *yutuz* gibi kavramlara yer verilmiştir. Böylece, bu metinlerde kadın ile ilgili kavramların ve söz varlığının hangi anlam alanlarına işaret ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kadın, eski Türkler, Köktürkçe, Eski Uygurca.

Abstract

Throughout the history of mankind, the perception of women and their life in society have been positioned in a number of ways until today. Particularly since the modern era, women’s social, political positions, their family and business life, gender inequality etc. have been widely discussed. Within this context, it is very important to determine the perception of Turkish women in the society during Köktürk and Old Uyghur period.

The aim of this article is to deal with the concepts used for “women” in Köktürk and Old Uyghur period. For that reason in the first part, the position of Old Turkic women in the social life is briefly mentioned. As for the second part, some concepts, based on the scanned texts, are included such as *abinçu*, *ana*, *baltır*, *ebçi* / *evçi*, *eçe*, *egeç*, *eke*, *eşilik* (kız oğlu), *hanımlıg*, *işi*, *katun* / *hatun*, *kelin* / *keliğ(ün)*, *kırkın*, *kız*, *kisi* / *kişi*, *koduz*, *kunçuy* / *kunçuylug*, *kün*, *ög* ~ *öğüç* ~ *ögsüz*, *siñil*, *terken* ~ *kunçuy t(e)ñrim*, *tul*, *umay*, *urılan-*, *uzuntonlug*, *yençe*, *yutuz*. In this way, it is aimed to indicate the lexical field of the concepts and vocabulary used for women in these texts.

Keywords: women, Old Turkic people, Köktürk Inscriptions, Old Uyghur texts.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: mahsunatsiz@artuklu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2512-4504>.

Giriş

Kadının toplum hayatı içerisinde konumlanması, algılanışı ve kadınlığa dair roller insanlık tarihi boyunca toplumların kendilerine özgü gelenek, görenek ve âdetleri çerçevesinde günümüze kadar gelmiştir. Özellikle modern dönemden itibaren kadının sosyal konumu, aile ve iş hayatı, cinsiyet eşitsizliği gibi konular yoğun olarak tartışılmıştır. Bu bağlamda, Türk kadınının Köktürk ve Eski Uygur döneminde toplum içindeki konumunu ve hangi kavramlarla ifade edildiğini tespit etmek oldukça önemlidir. Dolayısıyla, en eski Türkçe metinlerde kadın ile ilgili kavramlar ve söz varlığı, bu hususta bizlere önemli bir perspektif sunar. Şüphesiz ki metinlerdeki söz varlığı, bütünüyle o döneme ait kadın portresini çizemez ancak metinler ve kullanılan dile yansıyan ifade ve yaklaşımlar, dönemin kadın algısını yansıtır.

Ziya Gökalp “Türkçülüğün Esasları” adlı eserinin *Türk Feminizmi* bölümünde, eski Türklerde kadınla ilgili geniş bir bilgi vererek Türk kadınının toplum hayatı içerisindeki ayrıcalıklı yerini vurgulamıştır. Eski Türklerin hem demokrat hem de feminist olduklarını iddia eden Ziya Gökalp, bu iddiasını demokrat olan cemiyetlerin genellikle feminist olmalarıyla ilişkilendirmiş ve Şamanizmin kadındaki yüce kuvvete dayandığına işaret edip Türk şamanlarının sihir kuvvetiyle harikalar gösterebilmeleri için kendilerini kadınlara benzetme zorunluluğunu dile getirmiştir (Ziya Gökalp¹, 2019: 160).

Fuzuli Bayat geleneksel Türk şamanlık literatüründe kadın şamanların bütün durumlarda erkek şamanlardan daha güçlü olduğunu ifade etmiş ve kadın şamanlarla ilgili “Hem tedavi hem de ritüel bağlamında kadın şamanlarının özel bir yeri olduğu söylenmektedir. Bu tür kadın şamanlara öz Türkçe “ateşi koruyan” anlamına gelen *utkan/udagan* unvanı verilir.”² bilgisini aktarmıştır (Bayat, 2010: 52).

Eski Türklerde kadının ve erkeğin toplum içindeki rollerinin, konumlarının yanı sıra her iki cinse atfedilen birtakım kutsiyetler de söz konusudur. Bununla beraber dinî inanışların ve geleneklerin etkisiyle, sosyal hayat içerisinde kadın ve erkek hem kıymetçe hem de hukukî açıdan eşit görülmüştür (Ziya Gökalp, 2019: 160-161).

Faruk Sümer eski Türklerde, eşlerin aile ilişkisi bakımından karşılıklı anlayış içinde olduğunu açıklamaktadır:

“Eski Türk ailesinde baba, aile reisi olmakla beraber, otoritesi hududsuz değildi. Karı-koca münasebetleri karşılıklı anlayış ve iş bölümü esasına dayanıyordu. Aile iktisadi hayatında kadınlar’a erkekler kadar -belki

¹ Soyadı Kanunu (1934), Ziya Gökalp’in vefatından sonra (1924) yürürlüğe girdiği için metin içi alıntı ve kaynakça “Ziya Gökalp” şeklinde gösterilmiştir.

² Türk kültüründe kadın şamanlarla ilgili geniş bilgi için bkz. (Bayat, 2010).

de daha fazla- iş düşünüyordu. Bu keyfiyet, kadının gerek aile gerek cemiyet içindeki itibarlı mevkinde mühim bir amil olmuştur.” (Sümer, 1954: 192).

Özkan İzgi Köktürklerde ve Uygurlarda kağanın eşinin, yani hatunun devlet işlerinde kağanla birlikte söz sahibi olduğunu ve emirnamelerin hem kağan hem de hatun nâmına müştereken imzalandığını ifade etmektedir (İzgi, 2020: 30).

Eski Türklerde geleneksel bir özellik olarak tek eşle evlilik görülmektedir. Ziya Gökalp’in tespitlerine göre emperyalizm dönemlerinde hakan ve beylerin asıl eşlerinde başka, *kuma* olarak adlandırılan, başka illere mensup odalıkları da bulunabilmektedir (Ziya Gökalp, 2019: 161-162).

Bahaeddin Ögel Türklerde ve Türk tarihinde ilk kadının *baş kadın*, baş kadından sonra gelenlerin ise *kuma* veya *ortak* adını aldığını dile getirmektedir (Ögel, 2001: 252).

Ziya Gökalp eski Türklerde genel olarak kadınların “cündilik, silahşörlük ve kahramanlıkta” Türk erkeklerine benzediğini ve doğrudan “hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir” olabileceklerini vurgulamıştır (Ziya Gökalp, 2019: 162).

İbrahim Kafesoğlu ise Köktürklerde hatunların kendine özgü *sarayları* ve *buyrukları* olduğunu ifade etmiştir (Kafesoğlu, 2016: 259). Bu yönüyle, Türk kadınının ‘yiğitlik’ ve ‘devlet idaresi’ konusunda da önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Eski Türklerde kadına atfedilen toplumsal rollerden biri de kadının *annelik* yönüdür. Bahaeddin Ögel eski Türklerde kadının bu yönüne değinerek “aileyi babadan sonra, annenin temsil ettiğini”, “annenin konumunun babanın diğer akrabalarından üstün olduğunu”, “babanın mirâsının anneye eş değerliğini” vurgulamakta ve “Türk tarihinde kadınların, hükümdarların nâibi olabilmeleri veya devlet içinde büyük bir söz sahibi olmalarının da, bundan ileri geldiğini” ifade etmektedir (Ögel, 2001: 247).

Yukarıda aktarılan görüşlere göre eski Türklerde kadının sosyal konumu, çoğunlukla erkeklerle hem kıymetçe hem de hukukî anlamda eşit olduğu, kadının ‘annelik’ yönüyle birlikte ‘devlet adamlığı, kahramanlık’ gibi rolleri de taşıdığı görülmektedir. Taranan metinlerde Türk kadınının bu özelliklerini yansıtan çeşitli kavramlar tespit edilmiştir.

1. “Kadın” İle İlgili Kavramlar

Eski Türklerde kadın için kullanılan kelimeler ve adlar, bunların anlam ve kullanım alanları ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte,

genel olarak Türkçede kadına ilişkin kullanılan kelimeleri ve sözleri ihtiva eden incelemeler de vardır. Belli başlı yayımlar şöyle gösterilebilir:

Saadet Çağatay “Türkçede “Kadın” İçin Kullanılan Sözcükler” adlı uzun yazısında, en eski lehçelerden en yeni lehçelere, ağızlara kadar kadınla ilgili kullanılan kelimeleri ele almış, bu kelimelerin yapısı ve anlamı üzerinde durmuştur (Çağatay, 1962: 13-49).

László Rásonyi de “Türklükte Kadın Adları” yazısında benzer bir inceleme yapmış, kadınla ilgili kelimelere yer vermiştir (Rásonyi, 1963: 63-87).

Özkan İzgi “İslamiyet’ten Önce Türklerde Kadın” adlı yazısının alt başlıklarında “destanlarda ve şiirlerde Türk kadını; Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar zamanında kadının devlet idaresindeki rolü, İslam’dan önceki Türklerde halk kadını ve eski Türk kadının giyimi” konularını kısaca ele almıştır (İzgi, 2020: 25-40).

Peter Zieme “Some Remarks on Old Turkish Words for Wife” adlı yazısında, eski Türkçede “eş” için kullanılan *kisi*, *bäg*, *qatd* (= *qa’ı*), *alınču*, *adaş* kelimelerine değinmiştir (Zieme, 1987: 305-309).

Güliden Sağol Türklerde evliliğin algılanışı konusunu işlemiş, ‘evlenmek’ karşılığında kullanılan pek çok kelime tespit etmiş ve bunları gerek tarihî metinler gerekse de günümüz Türk lehçelerinden tanıklamıştır (Sağol, 2005: 661-684).

Erhan Aydın “Remarks on *Qatun* in the Yenisei Inscriptions” başlıklı yazısında, *katun* kelimesinin yer adı (nehir) olarak kullanıldığı örneklere yer vermiştir (Aydın, 2011: 252).

Hatice Şirin “Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde *katun* ve *kunçuy* başlığıyla *katun* ve *kunçuy* kelimelerinin anlam ve kullanım alanlarını, *katun* ve *kunçuy*lar anısına yoğ töreni yapıp yapılmadığını, yazıt dikilip dikilmediğini ele almıştır (Şirin User, 2011: 281-294).

Nurdin Useev, Köktürk harfli Yenisey Yazıtları’nda kadını bildiren kelimelerin anlamına göre eski Türklerde kadın imajını incelemiştir. Useev *ebçi*, *kişi*, *katun*, *kelin* ve ög kelimelerini ele alarak bunların etimolojisi ve anlamlarını saptamaya çalışmış, ayrıca *kunçuy*, *yotuz*, *kız*, *eçe* kelimelerine de değinmiştir. *ebçi*, *yotuz*, *kız*, *kelin* kelimelerini kadın-erkek ilişkisi yönünden, ög, eçe kelimelerini ise akrabalık ilişkileri yönünden gruplandırmıştır (Useev, 2012: 59-60).

Hacer Tokyürek “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi” adlı makalesinde *katun*, *kunçuy*, *kişi*, *yutuz*, *evci*, *koduz*,

tul ve *kara tul* kelimeleri üzerinde durmuş, bu kelimelerin bir unvanı karşılayıp karşılamadığını incelemiştir. Tokyürek *katun/hatun*, *kunçuy* ve *kişi* kelimelerinin unvansal bir değer taşıdığını ancak kadın ile ilgili diğer kelimelerin unvansal bir düzeni karşılayıp karşılamadıklarının kesin olmadığını dile getirmiştir (Tokyürek, 2013: 127).

Mehmet Turgut Berbercan “İslam Öncesi Türk Metinlerinde ‘Kız’ ve ‘Kadın’” başlıklı makalesinde, kız ve kadın için kullanılan adları “eş olarak kız ve kadın”, “aile bireyi olarak kız ve kadın” ve “toplumdaki algılanışına göre kız ve kadın” şeklinde gruplandırmıştır (Berbercan, 2017: 7-19).

Nurhan Güner “Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı” başlıklı doktora tezinde, konuyla ilgili oldukça ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Güner çalışmasında “kadına ilişkin biyolojik ve toplumsal cinsiyetle, kadının yaşıyla, evlenme ve cinsellikle, doğurganlık ve annelikle, akrabalık adlarıyla, beden ve sağlıkla, giyim ve süslenmeyle, sosyal ve ekonomik konumla vb.” konularla ilgili söz varlığını ve kavramları incelemiştir (Güner, 2018).

Mezkûr çalışmalarda Türkçede kadının biyolojik, toplumsal, akrabalık vb. yönleriyle ilgili adlara, eski Türklerde kadın için kullanılan bazı kelimelerin etimolojilerine ve anlamlarına, kadın hiyerarşisine değinilmiştir. Bu hususta akrabalık adları, eşlik / zevcelik bildiren kelimeler, *katun* ve *kunçuyun* hiyerarşik konumu vurgulanmıştır.

Köktürk ve Eski Uygur döneminde kadının bireysel ve toplumsal özelliklerini, rollerini yansıtan pek çok kavram mevcuttur. Dolayısıyla bu kavramlar çeşitli yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi *ög* (anne), *ana* (anne), *kız* (kız), *baltır* (baldız), *eçe* (abla), *eke* (abla), *keliñ* (gelin) gibi adlar aile kurumuna ait kavramlardır. *kırkın* (cariye), *küñ* (cariye), *hatun* (kraliçe), *kunçuy* (kraliçe) gibi adlar ise belli bir hiyerarşiyi / konumu gösteren kavramlardır. Bununla beraber, metnin bağlamına göre hem aileyi hem bir hiyerarşiyi ifade eden kavramlar da (*hatun*) vardır. Ayrıca Türk kadınına doğrudan tanımlamayan, özellikle Budizm dinine ait tanrıçalara ilişkin *Sakandi* (tanrıça), *Sarasvati* / *Sarasvañi* (tanrıça), *Şamnanç* (rahibe), *Şazi* (tanrı hanımı), *Şiridivi* (tanrıça), *Şirikini* (tanrıça), *Vimali* (tanrıça), *Vahşik* (koruyucu melek) gibi alıntılanan (ödünçlenen) kavramlar da görülmektedir.³

Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlerde “kadın” ile ilgili tespit edilen kelimeler alfabetik bir sıra içinde verilmiştir:⁴

abınçu cariyeye.

³ *tışı* (dişi) kelimesi, kadınla birlikte diğer canlıları (*tışı bars* vb.) da içkin bir kavram olduğu için çalışmamızda ayrıca incelenmemiştir.

⁴ Çalışmanın bütünlüğü açısından Yenisey Yazıtları’nda tespit edilen kelimelere de yer verilmiştir.

abınçu katun bolzun tir (IB 38) “(Bu köle kız) Hatun olsun!, der.” (Tekin, 2013: 23, 31).

Örneği yok denecek kadar azdır. Irk Bitig’te 38. ırkta (falda) geçer. Dolayısıyla dönemin söz varlığı içerisinde yaygın bir kavram olarak karşımıza çıkmaz ancak kadınla ilgili hiyerarşi bildiren bir kelime olduğu için önem arz eder. Talat Tekin kelimeyi ‘cariye’ olarak anlamlandırmıştır (Tekin, 2013: 49).

ana anne.

ançaginça anası hatun balıkta ediz kalıkta yatıp uduyur ärkän ärtinü yavız tül tüşädi (AB 361-364) “O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek (bir) kulede yatıp uyuyorken çok kötü (bir) rüya gördü.” (Gulcalı, 2015: 96-118).

asağ tusu kıtaçılar ara anada yigrek bultuğmaz (Maytrısimit 58/33-34) “Hizmet edenler arasında anadan daha üstünü bulunmaz.” (Tekin, 2019: 116, 233-234).

ög analar arasınıtı kamağta yëğ adruk s(e)n (AYS VII. 864-865) “Tüm analar içinde en iyisisin.” (Çetin, 2020a: 208, 227).

y(a)rlıkançuçı köñüllüg ana ata yarım küçüg asarlar (AYS VIII. 1278-1279) “Merhametli gönle sahip ana baba (bu) yarım gücü arttırlar.” (Çetin, 2020b: 328, 381-382).

ana kelimesi Eski Uygurca metinlerde görülen bir kavramdır ve sıkça kullanılmamıştır. ‘Anne’ kavramı daha çok, *ög* kelimesi ile karşılanmıştır. Aynı zamanda, kelimenin *ög ana* şeklinde kullanımı da söz konusudur. Dolayısıyla iki kelime arasındaki anlam sınırını belirlemek zordur. İbrahim Kafesoğlu *ög* kelimesinin 9. yüzyıldan itibaren *ana* olarak değiştiğini ve Türk ailesindeki akraba adlarının zenginliğinin aileye verilen önemi gösterdiğini ifade etmektedir (Kafesoğlu, 2016: 221).

baltır⁵ baldız.

ögli kañlı ulatı kişi ogul beg yutuz eçi ini yme ka kağaş eke baltır birgerü bolar tüşer adrılmak alp açığ tarka emgekke (AYS VIII. 1383-1388) “Ana (ve) baba ayrıca karı (ve) oğul, koca (ve) karı, ağabey (ve) erkek kardeş ve hısım akraba, abla (ve) baldız hep birden ayrılma zahmetine maruz kalırlar.” (Çetin, 2020b: 337,383).

baltır kelimesi oldukça istisnai bir kullanıma sahip olup akrabalık bildiren adlardan biridir. Yukarıdaki örnekte, akrabalık adları sayılırken kullanılmıştır.

⁵ Ayrıca *baltır* ‘genç kız kardeş, baldız’ kullanımı da mevcuttur (Wilkens, 2021: 141).

ebçi / evçi kadın; eş.

er atım öz tugdı oylanım esiz e ewçim adrıltım a (E 42. I/8) “Erkeklik adım Öz Tugdı. Çocuklarım(dan), ne yazık! Eşim(den) ayrıldım.” (Aydın, 2019: 142-143).

ewçim esiz e (E 66. II/1) “Eşim, ne yazık!” (Aydın, 2019: 180).

birök adın adın ügä bilgä atl(i)g yüzlüg är ävçi körkin körü kurtulgu tnl(i)glar ärsär <kuanşı im pular> ol tnl(i)glarka adın adın ügä bilgä atl(i)g yüzlüg är ävçi körkin körgitür nomlayu kutgarur (Kuanşı İm Pular 136-139) “Eğer çeşitli meşhur, hâkim, asil, saygıdeğer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşı im Pular o canlı varlıklara çeşitli meşhur, hâkim, asil, saygı değer erkek ve kadınların kılığına girerek görünür, (onlara dini) öğretir, (onları) kurtarır.” (Özcan Devrez, 2020: 68-69, 84).

Bahaeddin Ögel, eski Türklerde kadın için kullanılan *ebçi / evçi* kelimesine gönderme yaparak kadının ‘evin sahibi’, ‘ev kadını’ rolüne değinmiştir:

“Eski Türkler’de “evin sahibi” kadındı: Bundan dolayı ev kadını için söylenen en yaygın söz de “evci” idi. Göktürkler’de “eş” derlerdi. Osmanlılar’ın “evdeş” ve Çağatay Türkleri’nin “evlilik” sözleri de, ayrıca çok mânâlı ve derin idiler. En eski Türkler’in, zevce için söyledikleri, “eşi, işler, yotuz, egmiş” gibi sözleri, bugün artık ya kaybolmuş veyahut da başka mânâlar için, söylenir olmuşlardır.” (Ögel, 2001: 251).

Nurdin Useev de *ebçi / evçi* kelimesini kadınların daha çok ev işiyle uğraşan ve evde oturduklarını gösteren bir kavram olarak açıklamıştır (Useev, 2012: 65).

Hacer Tokyürek *ebçi karabaşımını* ‘hizmetçi kölemi’ örneğine dikkat çekerek bu kelimenin ‘ev işleri yapan hizmetçi köle’ anlamına değinmiştir. (Tokyürek, 2013: 126).

ebçi / evçi kelimesi taranan metinlerde çok sık karşılaşılan bir kavram değildir. Ancak Ögel’in belirttiği gibi ‘evin sahibi’, ‘ev kadını’ anlamlarını karşıladığı, yani kadının evdeki rolüne atıfta bulunan bir kelime olduğu düşünülebilir.

eçe abla.

k(a)l(i)n k(a)d(a)ş(i)mka bökm(ä)d(i)m yeta ken(i)m eçäm [ö]gümkä bökm(ä)d(i)m buñ-a (Ye 59/8-9) (Şirin, 2020: 349).

Erhan Aydın kelimeyi *éçi* olarak okuyup ‘ağabey’ anlamını vermiştir (Aydın, 2019: 174-175). Nurdin Useev ise ‘abla’ olarak anlamlandırıp yukarıdaki örneğe atıf yapmıştır: “*Abla anlamına gelen bu kelime bir yazıtta yer almaktadır: urı kadaşımka, üç kinim, kız kadaşım, üç yançı, kalın kadaşımka bökmedim, ayıta, kinim, eçeli, (ö)gümke bökmedim, buña (Erkek akrabalarım, üç akrabama, kız akrabalarım, üç güvey, çok akrabama doyamadım, ne yazık, akrabalar, kız kardeşler, anneme doyamadım, ne acı) (E 59, 7-8-9).*” (Useev, 2012: 59).

egeç⁶ annecik?

er erdemimdaki egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim (E 41/6) “Erkeklik erdemim, anneciğim? ve ana Kemçik’ten ayrıldım!” (Aydın, 2019: 135-136).

Erhan Aydın bu kelimeyi, soru işareti koyup ‘annecik?’ olarak açıklamıştır. Kelimenin anlamı ‘annecik?’ olarak karşılanırsa, *egeç* kelimesi bir sevgi, hitap ifadesi gibi kabul edilebilir.

eke⁷ abla, kız kardeş.

ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m keliñünüm kuunç(u) ylar(i)m bunca y(e)me tir(i)gi küñ bolt(a)çı (e)rti (KT K 9) “(Kül Tigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi.” (Tekin, 2014: 38-39).

yéti éç<i> ekem e esiz e eşim e esiz e (E 51/3) “Yedi ağabeyim (ve) kız kardeşime (doymadım), ne yazık! Eşimden (dostumdan) (ayrıldım), ne yazık!” (Aydın, 2019: 166-167).

kim kayu eren ekeler singiller kızlar analar dıntar birle yavaz iş işlep yazınsar... (Maytrısimit 84/19-21) “Erkekler, abla ve kız kardeşler ile, kızlar ile analar ile ve râhibeler ile kötü iş işleyip günahkâr olsalar...” (Tekin, 2019: 155, 256).

erklig hannıñ ekesi ürüg uzatı keğer siz kök öñlüg bındatu ton (AYS VII. 736-737) “*Yama*’nın (Skr. Yama, Uyg. erklig han) ablası (olan) siz, sürekli mavi renkli ham ipekten (bir) elbise giyersiniz.” (Çetin, 2020a: 197, 225).

Eski Türklerde ‘abla’ anlamına gelip akrabalık bildiren adlardan biridir. Çoğunlukla diğer akrabalık adları (*ög, eke, kelin, kız, ana* vb.) sayılırken kullanılmıştır. Dolayısıyla kelimenin ‘abla’ rolünden başka bir özelliğine rastlamak pek mümkün değildir.

⁶ Ayrıca ‘kız kardeşçik, dişi’ anlamları için bkz. (Röhrborn, 2017: 177).

⁷ Kelimenin ‘analık, üvey anne’ anlamları için bkz. (Röhrborn, 2017: 176-177).

eşilik (kız oğlu) hanım olacak, hanım olmaya uygun [kız].

(e)ş(i)l(i)k kuz oglin küñ boltı (KT D 7) “Hanım olmağa lâıyk kız evlâdı (da) carıye oldu.” (Tekin, 2014: 26-27).

(e)ş(i)l(i)k kuz og(i)lin küñ kıldı (BK D 7) “Hanım olmaya lâıyk kız evlâdını (da) carıye yaptı.” (Tekin, 2014: 52-53).

Talat Tekin bu kelimeyi *eşi, işi* “hanım” kelimesinden *-lik* eki ile türemiş bir sıfat kabul etmiştir. *silik* “temiz, saf, pâk” olarak okuyup anlamlandıran Radloff, Thomsen ve Malov’u eleştirerek “saf, temiz” anlamındaki Eski Türkçe kelimenin haklı olarak *-k* ile değil, *-g* ile yazıldığını öne sürmüştür (Tekin, 2014: 84). Taranan metinlerde *eşilik* kelimesi çok az kullanılmıştır. Kelimenin anlamı (hanım olmaya layık) dikkate alındığında, mevcut durumdan daha özel bir duruma geçildiği düşünülebilir. Yani *eşilik* kelimesinin ‘kız evladın hanımlığa, hanım olmaya layık hâle geldiği’ anlamını karşıladığı varsayılabilir.

hanımlıg eş, erkeğin eşi.

tişi ätözin tapladaçılarta bar antag tişi tnl(i)glar bir är üzä hanımlıg bolup ätözin küzätgäli tapladaçı (AYS IV. 1433-1436) “Kadın bedenini kabul ettiklerinde de var olan kadın canlılar, bir erkeğe hanım olup vücudunu korumayı kabul edecek(tir).” (Tokyürek, 2018: 420, 580).

AYS IV. 1435’te geçen *hanımlıg* kelimesinde ‘tek bir erkeğin eşi, hanımı’ olma vurgusu vardır.

işi eş; kadın.

tört türlüg işiler kut bultılar (Maytrısimit 23/31-32) “40 000 kadın ermeyi (*kut* = skr. *bodhi*) buldu.” (Tekin, 2019: 73, 207).

birök kim kayu tnl(i)glar erenler ažu işiler ulatı tört törlüg tërin kuvrag mēni yügerü körgeli küsüşleri bolsar ötrü olar b(e)k katıg süzük kērtgünc köñülin bo dar(a)nıg tutzunlar (AYS VIII. 830-835) “Her kim, hangi erkek, hangi kadın ve ayrıca dört çeşit topluluğun üyeleri beni görmeyi arzularsa onlar sağlam, temiz bir kalple bu *dharaniye* odaklansınlar.” (Çetin, 2020b: 292, 376-377).

Taranan metinlerde çoğunlukla ‘kadın’ anlamıyla karşımıza çıkan bir kelimedir. krş. *eşilik*.

katun / hatun kağanın eşi, anne; kraliçe.

um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı (KT D 31) “Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin

erkeklik adını elde etti.” (Tekin, 2014: 32-33).

katun yok bolmuş erti (T 31) “Hatun ölmüş idi.” (Aydın, 2021: 183).

el bilge katun atadı (Ta G 6) “(Eşimi) El bilge Katun (olarak) atadı.” (Aydın, 2018: 44).

katun karnında (on ay) olurdu (Maytrısimit 89/25-26) “Kraliçe karnında (on ay) oturdu.” (Tekin, 2019: 162, 260).

ötrü ol badra hatun öñre ajuntakı yavlak sakınç tıltagında montag osu<g>lug öğretig kılta (ADFH 071-074) “Sonra Kraliçe *Bhadra*, bir önceki varlığındaki kötü düşüncelerinden dolayı şöyle bir âdet edindi.” (Elmalı, 2019: 58, 90).

anda ötrü elig bæg hatunı ançak(ı)ya ögsirämäki sârilip saçı başı yadılıp iki eligi üzä köküzin tokıyu k(a)ltı balık suvıntın adırılıp isig kumta ağınamış tæg yertä ağınyau inçä tep yıgladı (AB 490-496) “Ondan sonra hükümdarın eşinin baygınlığı azıcık sona erip, saç başı dağılıp iki eli ile göğsüne vurarak, tıpkı balığın sudan çıkıp, sıcak kumda yuvarlanması gibi yerde yuvarlanıp şöyle diyerek ağladı.” (Gulcalı, 2015: 105, 122).

soltın yıñak şirikene kut t(ä)ñri hatunı öñdüin yıñak mäniñ körkümin kuvragımın birlä tükäl bädizätzün (AYS VI. 1009-1012) “Sol tarafta *şirikanya* kut Tanrıça, sağ tarafta benim görünüşümü, topluluğumu tamamıyla resmetsin.” (Ayazlı, 2012: 141, 176).

<anta> ötrü tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrısı burhan ol şirikini kut t(e)ñri hatunın öge alkayu inçe tęp y(a)rılıkadı (AYS VIII. 435-439) “Sonra eksiksiz bilge *Tanrılar Tanrısı Budha* o kutlu Şirikini Tanrıçayı överek şöyle buyurdu.” (Çetin, 2020b: 258, 372).

Katun / Hatun kelimesi akrabalık bildiren ve eski Türklerin devlet anlayışında unvan gösteren önemli bir kavramdır. İbrahim Kafesoğlu, Türk devletlerinde hatunların devlet siyasetine yön verdiğini, 585 ve 726 yıllarında Çinli elçilerin kabulünde Köktürk hatunlarının hazır bulunduğunu, ilk zevce ve Türk olmalarının da önemli olduğunu ifade etmiştir. Kafesoğlu’na göre “ayrı sarayları ve “buyruk”ları bulunan hâtonlar umûmîyetle devlet meclislerine katılırlar, bazan elçileri ayrıca kabul ederlerdi. Hâtonların, -gelecek hâkanların anneleri olmaları sebebi ile- ilk zevce ve asıl (yâni Türk) olmalarına dikkat edilirdi.” (Kafesoğlu, 2016: 259).

Faruk Sümer asilzade sınıfına mensup kadınlara *hatun* denildiğini, kağanların eşleri için *terken* ‘kraliçe’ unvanının kullanıldığını açıklamıştır (Sümer, 1954: 193).

Hatice Şirin, Orhon Türkçesinde *katunun kagan* eşlerinin resmi unvanı olduğunu, Taryat Yazısı G 6’daki örneklerle dayanarak unvanların verilmesinin *kagan/katun* atama töreninde belirgin bir hiyerarşi ve cinsiyet ayrımcılığı gözetilmediğini ifade eder (Şirin User, 2011: 281).

Hacer Tokyürek, Köktürkçe metinlerde *katunun kagan* gibi gökten geldiğini veya Tanrı tarafından gönderildiği için kutsal bir değere sahip olduğunu ifade etmekte ve Eski Uygurca metinlerde ise *hatunun* hem hükümdarın eşi olabileceğine hem de tanrıçalarla anılıp ‘tanrıça’ anlamı taşıdığına değinmektedir (Tokyürek, 2013: 121-122).

Katunların / Hatunların giyim-kuşamı, tasviriyle ilgili bilgiler de mevcuttur. Emel Esin bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir:

“ “*Ķatun*”lar (*ĥatunlar*), kelimenin eski manasında, hükümdar annesi veya eşleri, oğulları veya kocalarının yokluğunda “*terken*” ünvanı ile, devlet idare edebiliyorlardı. Uygur *ĥatunu*, hükümdarlık renginde al elbise ve altından bir başlık giyip, merasim ile tahta çıkarılır ve böylece “*kut*” almış olurdu. Hükümdâr ile birlikte, *ĥatun* tasvirleri de bazı sikkelerde gösteriliyordu. Böyle bir sikkede, *Ĥatun*, yüksek başlığından bellidir. Uzun saçlı, bıyıklı şahsın hükümdâr olduğu anlaşılır (lev II/a). *Ĥatunların* maiyetinde, atlı kadın okçular da bulunabiliyordu. *Kök-Türk devlerinden bir duvar resmindeki düğün alayında, atlı genç kızlardan bir bölük tasvir edilmişti (lev. III/a).*” (Esin, 1991: 474).

İncelenen metinlerde *katun / hatun* hem bir tanrıça, kraliçe hem de kağanın eşi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi ADFH 071-074’teki *badra hatun* (Kraliçe Bhadrā) ve AB 490-496’da geçen *elig bāg hatunu* (hükümdarın eşi) ifadeleri bu anlamları tanımlayan örneklerdir.

kelin / keliñ(ün) gelin.

ög(ü)m k(a)tun ul(a)yu ögl(e)r(i)m (e)k(e)l(e)r(i)m keliñünüm kuunç(u)ylar(ı)m bunca y(e)me tir(i)gi küñ bolt(a)çı (e)rti (KT K9) “(Kül Tigin olmasaydı) annem Hatun başta olmak üzere (diğer) annelerim, ablalarım, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi.” (Tekin, 2014: 38-39). Talat Tekin, Türkiye Türkçesine aktarım yaparken *keliñünüm* (gelinlerim) kelimesini unutmuş olmalıdır.

ëçiçim er ögler oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim (E 3/6) “Ağabeyciğim, annelerim, erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” (Aydın, 2019: 49-50).

Nurdin Useev bu kelimeye ‘gelin, yeni evlenmiş kadın’ anlamlarını verir (Useev, 2012: 59).

kelin / keliñ kelimesi, görüldüğü gibi ‘gelin’ anlamına gelip akrabalık bildiren bir addır.

kırkın cariyе, kız; bâkire.

kentü erkimiz küçümüzke küvenip törüsizin senġik vrġar sanlıġ erin atın kızin kırkının işke küçke irtke birtke ıdtımız yumşadımız tartdımız istimiz tokıdımız tonġladımız (Maytrısimit 62/29-34) “Kendi kudretimize nüfuzumuza güvenip, haksız olarak, manastıra âit olan erkekleri, kız ve bâkireleri mecbûrî bir çalışmaya koşturduk, iş gördürdük, çektik, *el koyduk, dövdük, tartakladık.” (Tekin, 2019: 121, 236).

ol ödün ol kapaġ-çı kırkın-lar içġärü kirip ötüntilär (PKPH XLIV. 5-7) “O zaman, kapıyı korumakla görevli bu kızlar, içeriye girip bu ricayı hana arz ettiler.” (Hamilton, 2020: 52).

anın sizlär bo muntag ugur yık üzä bo nom ärdinig äşidtäçi tınladaçı eliglär hanlarıġ ol elig hannıñ hatunların kırkınların inançların ulatı bodunun karasın alpınta ämgäkintä adasınta tudasınta isig özlüg korkınçınta küyü küzätü tuıunlar (AYS VI. 0229-0237) “Bu sebeple sizler böylesi bir fırsat ile bu öğretiyi dinleyip o hükümdarları, o hükümdarların eşlerini (kraliçelerini), cariyelerini, yöneticilerini ve dahası halkını sıkıntılardan, felaketlerden, yaşamdaki korkunçluklardan korusun.” (Ayazlı, 2012: 82, 169).

James Russell Hamilton *kırkın* kelimesini ‘kız’ sözcüğünün topluluk biçimi ya da çoġulu olduğunu iddia etmiş ve *käliñün, iniygün* gibi örneklere dayanarak kelimeyi, *kız + kün* olarak tasarlamıştır (Hamilton, 2020: 111).

Metinlerdeki örneklere ve çevirilere bakılacak olursa, kelimenin ‘cariye, (herhangi bir hizmetten sorumlu) kız ve bâkire’ anlamlarını karşıladığı görülmektedir.

kız kız, kız çocuġu.

(e)ş(i)l(i)k kız ogl(u)ñ küñ boltı (KT D 24) “Hanım olacak kız evladınız cariyе oldu.” (Tekin, 2014: 30-31).

ol yerke ben bilge toñukuk tegürtök üçün sarıġ altun ürün kümiş kız koduz egri tewe aġı buñsuz kelürti (T 47-78) “O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler.” (Ayдын, 2021: 186-187).

inim yeti urım üç kızım üç erti (SU 6) “Kardeşim yedi, oğlum üç, kızım üç idi.” (Ayдын, 2018: 87).

anta ok br(a)hmade[tè èlig] badra kızıġ kalın kuvrag arasınta üstünki yeg kunçuy kälti (ADFH 066-068) “Hükümdar *Brahmadatta, Bhadrā* kızı

kalabalık topluluk içinde “seçkin kraliçe” ilan etti.” (Elmalı, 2019: 58, 90).

oğul kızka sanmaz (PKPH XI. 6-7) “Ona oğul ya da kız evlat denemez.” (Hamilton, 2020: 36).

ol üdün ol hatunnuş bir tapıgçı kızı taştın turur ärkän kıyça ärtär yolka kişitin teginig tilöp takı bulmaz ärmüş tep sav äşidti (AB 386-390) “O esnada o kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yoldan geçen kişiden: “Prens aranıp henüz bulanamamış.” diye söz işitti.” (Gulcalı, 2015: 98, 119).

birök kız <ymä körklä> kız kälürür (Kuanşi İm Puser 076-077) “Eğer bir kız çocuğu dilese, yine güzel bir kız çocuğu (dünyaya) getirir.” (Özcan Devrez, 2020: 58, 82).

anın süzök kertgünç köñüllüg tözünlär oğlı tözünlär kızı bo nom ärdiniğ äşidgäli tınlagalı kılmişları k(ä)rgäk (AYS IV. 3355-3359) “Onun (için) temiz imanlı gönüllü asiler oğlu (ve) asiler kızı bu öğreti cevherini işitip dinlemeli, öğrenmelidir.” (Tokyürek, 2018: 548-549, 605).

yänä ürüg uzatı meni oğlum kızım birlä ögä alkayu bo ädgü kılınçığ kılıp on karmap(a)t küzätip biziñä buyan ävirmiş k(ä)rgäk (AYS VI. 0987-0991) “Ve daima beni oğlum ve kızım ile överek bu iyi davranışı gerçekleştirip on iyi işi (*karmapatha*) gözetip erdemlerini bize doğru çevirmeli.” (Ayazlı, 2012: 140, 176).

alku kızlar arasında arıg yorıkıñız yëg erür (AYS VII. 790-792) “Bütün kızlar arasında saf bir yaşayışınız, üstünlüğünüzdür.” (Çetin, 2020a: 202, 226).

Nurdin Useev Yenisey Yazıtları’ndaki birkaç yazıttan hareketle, *kız* kelimesinin hem ‘kız’, ‘dişi çocuk’ hem de genel olarak ‘kadın’ anlamlarında kullanıldığını söylemektedir (Useev, 2012: 59).

kız kelimesi en çok karşılaştığımız kavramlardan biridir. Örneklerde görüleceği üzere, çoğunlukla ‘kız çocuğu’ anlamını taşır. Bununla beraber Eski Uygurcadaki *kız erdini*, ‘değerli kraliçe’ anlamına gelip Cakravartın’in⁸ (teker döndüren kral) eşini ifade eder (Tokyürek, 2013: 125).

kisi / kişi kadın; eş, zevce.

kuyda kisim e yıta adrılı bardımız (E 18/3) “Obada eşim(den ayrıldım), ne acı! Ayrılıverdik.” (Aydın, 2019: 86).

oyma er oğlanın kisisin tutuğ urupan oş iç oygalı barmış (IB 29) “(Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta, kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.” (Tekin, 2013: 22, 30).

⁸ Hint mitolojisinde ideal krallığı gösteren bir kelime olup Budizm’de ‘dünyaya barış ve adalet getiren’ anlamına gelir (Tokyürek, 2019: 191).

üze erteçi ulug küçlüg t(e)ñri kişisiñe inçe tēp tēdi (ADFH 258-259)
“... Bunun üzerine (Buddhalığa) ulaşacak (olan) ulu ve yüce Tanrı (Buddha),
eşine şöyle seslendi.” (Elmalı, 2019: 76, 92).

*bar antag yänä tişi tnl(ı)glar üküş ärniñ kişisi bolup kamaglıg bolgali
tapladaçı* (AYS IV. 1436-1438) “Var olan yine kadın canlılar pek çok erkeğin
eşi olup kamuya ait olmayı kabul edecek(tir).” (Tokyürek, 2018: 420, 580).

Bilindiği gibi, bu kelime farklı araştırmacılar tarafından *kisi* veya *kişi* olarak okunabilmektedir. Sir Gerard Clauson, kelimeyi *kisi* ‘zevce’ ve *kişi* ‘insan, kişi’ madde başlarıyla ele almıştır (Clauson, 1972: 749). Peter Zieme *kisi* şeklinde okuyup “en azından daha eski zamanlar için, ‘insan’ anlamındaki *kişi* ile ‘zevce’ anlamına gelen *kisinin* birbirinden ayrılması gerektiğini düşünmüştür (Zieme, 1987: 306). Marcel Erdal, DLT’de hem *kisi* ‘zevce’ hem de *kişi* ‘insan’ şeklinde geçen kelimenin farklı anlamlarda olduğunu ifade etmiştir (Erdal, 2004: 124). Murat Elmalı; Dieter Maue ve Jens Wilkens’i esas olarak *kişi* okunuşunu tercih etmiştir (Elmalı, 2016: 302-303).

Nurdin Useev bu kelimenin hem ‘kadın’ hem de ‘cariye’ ve ‘eş’ anlamlarını taşıdığını söylemektedir (Useev, 2012: 58).

Hacer Tokyürek, *kisi* / *kişi* kelimesinin Köktürkçe metinlerde hangi unvana sahip bir erkeğin eşini ifade ettiğinin ya da kadının kaçınıcı dereceye sahip olduğunun anlaşılamadığı ancak Eski Uygurca metinlerde *kunçuy* ile *kişi* kelimesinin eş değerde kullanıldığı görüşündedir (Tokyürek, 2013: 125).

İncelenen örneklerde, *kisi* / *kişi* kelimesi ‘kadın’ ve ‘eş, zevce’ anlamlarıyla tanıklanmıştır.

koduz kadın; kağanın hatun dışındaki eşleri.

*ol yerke ben bilge tonukuk tegürtök üçün sarıg altun ürün kümüş kız
koduz egri tewe agı buñsuz kelürti* (T 47-78) “O yere ben Bilge Tonyukuk
ulaştırdığım için sarı altın, beyaz gümüş, kızlar (ve) karılar, (tek) hörgüçlü
develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler.” (Aydın, 2021: 186-187).

yulkısın barımın kızın koduzın kelürtüm (ŞU D 3) “At sürülerini,
varlıklarını, kızlarını ve karılarını getirdim.” (Aydın, 2018: 55).

koduz kelimesinin etimolojisi ve anlamı üzerine çeşitli görüşler mevcuttur.⁹ Hacer Tokyürek kelimeyi ‘dul kadın’ olarak anlamlandırıp “muhtemelen savaş sırasında eşleri ölen kadınları ifade ettiğini” söylemektedir (Tokyürek, 2013: 126).

Erhan Aydın, bu kelimenin Kâşgarlı’dan hareketle “dul” olarak

⁹ Geniş bilgi için bkz. (Aydın, 2018: 147-149).

anlamlandırılmasını doğru bulmaz. Kelimeyi 'kağanın hatun dışındaki diğer eş(ler)i' şeklinde yorumlayıp 'sığır' anlamındaki *kotuz* ile *koduzun* birbiriyle ilgili olmadığını vurgular (Aydın, 2018: 148).

kunçuy / kunçuylug prenses, kraliçe, kraliçeye ait; eş, anne.

siñ(i)l(i)m kuunç(u)yuğ birt(i)m(i)z (KT D 20) "(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik." (Tekin, 2014: 28-29).

kuyda kunçuyum özde oglum yıta esizim e yıta bökmedim adrıltım (E 3/1) "Obada eşim, vadide çocuk(lar)ım eyvah! Ne yazık! Eyvah! Doymadım, ayrıldım (öldüm)." (Aydın, 2019: 49).

üçünç kunçuyı urılanmış (IB 5) "(Bakmış ki) üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş." (Tekin, 2013: 19, 27).

kunçuy suntari (kunçuyu)ğ öyür sakınur erdi (Maytrısimit 57/14-15) "Kraliçesi Sundarı kraliçeyi düşünür idi..." (Tekin, 2019: 114, 232).

ku(nçuyluğ) (erdni)siñge inçe t(ip) tiyür (Maytrısimit 35/1-2) "Kraliçeye şöyle der." (Tekin, 2019: 85, 214).

Hatice Şirin *kunçuy* kelimesi için "*kunçuy sözcüğü, egemen ve örgütlü bir devletin soylu kadınına unvan olan bir ögenin, aynı soydan olmalarına, aynı devlet çatısı altında yaşamalarına rağmen, uç/sınır bölgelerde konumlanan boylarda -belki de mevcut yönetime tepki olarak- sıradanlaşmış bir anlamla kullanılmıştır. Ancak Yenisey Yazıtları'nın bir kısmıyla aynı dönemde yazılmış Eski Uygurca metinlerde kunçuyun bir soyluluk sanı olarak kullanımı belirgindir.*" ifadelerini kullanmaktadır (Şirin User, 2011: 285-286). Hacer Tokyürek bu görüşe katılır ancak *kunçuy* kelimesinin yönetime karşı tepkiden ziyade, karşıladığı kavramın genişlemiş veya değişmiş olabileceğine dikkat çeker (Tokyürek, 2013: 123). Ayrıca Tokyürek, Eski Uygurca metinlerde *kunçuy* kelimesinin "hükümdarın eşini göstermekle birlikte büyük eşten ziyade diğer eşleri ifade ettiğini ve *kunçuylug erdini* 'kraliçe cevheri, kraliçe' örneğinin Cakravartın'ın yedi cevherinden biri olan kadın cevheri için kullanıldığını" vurgulamaktadır (Tokyürek, 2013: 124-125).

Erhan Aydın *kunçuy* kelimesinin Yenisey Yazıtları'nda yazıt kahramanının kendi eşi için kullandığı bir ad olduğunu belirtmektedir (Aydın, 2018: 153).

Taranan metinlerde, *kunçuy* kelimesi metnin bağlamına göre 'eş' veya 'kraliçe, prenses' anlamlarına gelmektedir. Ayrıca bu kelime, DKPAM'da *kunçuylar törüsün* 'kadınların kanunu; iffet, namus, edep' şeklinde de geçmektedir (Elmalı, 2016: 302).

küñ cariye, kadın köle.

(e)şil(i)k kız oglin küñ boltı (KT D 7) “Hanım olmağa layık kız evlâdı (da) cariye oldu.” (Tekin, 2014: 26-27).

küñüm kulum bodunug teñri yer anta ayu [bê]rti anta sançdım (ŞU G 9) “Hizmetçilerim (ve) kullarım, halkı(m) (için) gök (ve) yer öyle buyurduğu için (onları) orada mızrakladım.” (Aydın, 2018: 61).

amarıları öngre ajunta beg işi bolup er at kul küñgleriniñ aş ton yigü içgülerin istiler (Maytrısimit 75/52-55) “Bazıları evvelki âlemde (ajun = skr. gati) bey ve kraliçe olup kul ve câriyelerinin yiyecek, içecek ve giyeceklerine *el *koydular.” (Tekin, 2019: 142, 249).

küñ kelimesi ‘cariye, kadın köle’ anlamlarına gelip belirli bir konumu ifade etmekte ve *hatun*, *kunçuy* gibi kelimelerle karşılaştırıldığında hiyerarşik konumun alt düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.

ög ~ ögüç ~ ögsüz anne, annecik; öksüz, annesiz.

türük bod(u)n yook bolm(a)zun tiy(i)n bod(u)n bolçun tiy(i)n k(a)ñ(i) m ilt(e)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g ög(ü)m ilbilge k(a)tun(u)g t(e)ñri töp(ü)sinte tut(u) p yüg(e)rü kötürm(i)ş (e)r(i)nç (KT D 11) “Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İleriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.” (Tekin, 2014: 26-27).

on ay eletdi ögüm e kelürti (E 28/1) “Annem, on ay (karnında) taşıdı (ve) doğurdu.” (Aydın, 2019: 104).

ögüm ötin alayın (IB 58) “Anamın ögüdünü alayım.” (Tekin, 2013: 25, 33).

öğkä kañka sävitmiş ärdiñ kadaş a (AB 346-347) “Anneme babama (kendini) sevdirmiş idin ey kardeş(im)!” (Gulcalı, 2015: 95, 118).

men yime olarnañ ögleri kañgları boltum (Maytrısimit 33/48-49) “Ben de onların anaları, babaları oldum.” (Tekin, 2019: 84, 213).

qayu kişi ög qañ köñlin bertsär ol tınlıg tamuluğ bolur (PKPH XI/4-6) “Babasının veya annesinin kalbini kıran herkes cehennemlik olur.” (Hamilton, 2020: 36).

ayıg erinç y(a)rılıg umugsuz inagsız ämgäklig tınl(i)glar ögintä kañınta takı yegräk adasınta tudasınta ara kirür ozgurur (Kuañşi İm Pular 185-187) “Sefil, kötü, acınacak hâlde olan, umutsuz, ızdırap çeken canlı varlıkların sıkıntılarını anne ve babasının arasında (olabilecek) tehlikeden daha iyi (korur) girer, (onu) kurtarır.” (Özcan Devrez, 2020: 75-76, 85).

... *k(a)ltı ögi kañı k(ä)ntü oğlın kızın oğşayurça amrayurça nä k(ä) rgäkin ägsüksüz tüzü tükäti bersärlär...* (AYS VI. 0084-0086) "Sanki anne babanın kendi oğlunu kızını severmişçesine ne gerekiyorsa eksiksiz tamamıyla verdiklerinde..." (Ayazlı, 2012: 70, 167).

antaða kën ağasızın ög karımın ta kirürler (AYS VIII. 1244-1245) "Sonra tehlikesiz şekilde ana rahmine düşerler." (Çetin, 2020b: 325, 381).

olurunġ ögüçüm (Maytrısimit 91/1-2) "Oturun! anacığım!" (Tekin, 2019: 165, 261).

bëş yaşım ta kañsız kalıp tokuz yëgirmi yaşım ġa ögsüz bolup katıġlanıp otuz yaşım ġa öge boltum (E 45/2-3) "Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz kaldım." (Aydın, 2019: 151).

kim tük el bilge teñgri teñgrisi burkan öglük ögsüz teñgr(i) yirinteki teñgriler üçün irinçençüçi yarlıkançüçi köngül oġrın ta inçsiz bolu yarlıkar ert(i) (Maytrısimit 106/7-11) "Mükemmel hikmetli Tanrılar Tanrısı Burkan (*tengri tengrisi burkan* = skr. *devati deva buddha*) analı ve anasız, tanrılar diyârındaki (*tengri yiri* = skr. *devaloka*) tanrılar için merhamet ve şefkat hisleri dolayısıyla haşmetle huzursuz olur idi..." (Tekin, 2019: 176, 269).

Örneklere görüldüğü gibi 'anne' anlamındaki *ög* kelimesi, akrabalık bildirip aynı anlamdaki *ana* kelimesine göre metinlerde daha sık kullanılmıştır. Ayrıca *ög kañ* (anne-baba) kullanımında, çoğunlukla önce *ögün* (annenin) gelmesi de dikkat çekicidir.

siñil kız kardeş.

siñ(i)l(i)m kuu[nç](u) yug birt(i)m(i)z (BK D 17) "(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik." (Tekin, 2014: 56-57).

ekeleri siñgileri kızları birle... (Maytrısimit 109/16) "Abla ve kız kardeşleri ve kızları ile..." (Tekin, 2019: 179, 270).

Akrabalık bildirip 'kız kardeş' anlamına gelen bir kavramdır. Kelimenin bu anlamı dışında, herhangi bir rolü veya anlamı olduğunu söylemek mümkün değildir.

terken ~ kunçuy t(e)ñrim prenses, kraliçe, kraliçe hazretleri.

amrakı t(e)rken kunçuy t(e)ñrim kutılıġ <ay> t(e)ñri tilgeni birle birgerü birikip... (DKPAM 0011-0013) "Sevgilisi kraliçe hazretleri kutsal ay çemberi ile bakışıp durur. (Daha sonra ikisi) bir bütün haline gelir." (Elmalı, 2016: 59, 227).

Murat Elmalı DKPAM'da geçen *terken*, *kunçuy* ve *t(e)ñrim* kelimelerini

üçleme olarak açıklamıştır:

“terken kelimesi genelde kunçuy kelimesi ile birlikte kullanılmaktadır. terken kelimesinin tek başına unvan olarak kullanıldığı da görülmektedir. teyrim kelimesi ise kut-ı kelimesinin önüne geldiğinde unvan özelliği göstermektedir. terken kunçuy teyrim kelimelerinin bir terkip olarak birbirleriyle münasebeti kurulamamıştır. Diğer taraftan bu kelimeler anlam olarak birbirine eşittir (DKPAMp: 33). terken kunçuy teyrim: Üçleme. “ prenses, kraliçe; kraliçe hazretleri ” ” (Elmalı, 2016: 286).

tul dul.

kuyda kunçuyum tul yıta esizim e (E 45/6) “Obada eşim dul (kaldı). Eyvah! Ne yazık!” (Aydın, 2019: 151).

tul kelimesi, örneği yok denecek kadar az kullanılan kelimelerden biridir. Bu kelime ‘(herhangi bir sebepten dolayı) kocasız kalan kadın’ olarak anlamlandırılabilir.

umay Umay, tanrıça adı.

um(a)y teg ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ña in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı (KT D 31) “Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti.” (Tekin, 2014: 32-33).

teyri umay idok yer suw basa bërti erinç (T 38) “Kutsal Umay (ve) kutsal yer su (ruhları) yardım etti, elbette.” (Aydın, 2021: 184).

botumuz umay begimiz biz uya alp er özin alıtı kılmadıñ (E 28/6) “Deve yavrularımız, Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın.” (Aydın, 2019: 104-105).

Türk kültüründe *Umay / Umay Ana*, önemli kültlerden biri olup kutsallık atfedilen kavramlardan biridir. Kelimenin kaynağı ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar Umay’ın Moğol kökenli bir ruh olduğunu düşünürken, Bahaeddin Ögel gibi diğer araştırmacılar ise kelimenin Türklere ait bir inanış olduğunu ileri sürmüştür (Beydili, 2005: 580).

Onur Alp Kayabaşı Türk mitolojisinin kutsal dişisi olarak adlandırdığı *Umay*’ı “Umay, kadının hamilelik döneminde, doğum sırasında hem de doğumdan sonra çocuğun büyüünceye kadarki geçen süresi içerisinde onu kötü iyelerin her türlü kötülüklerinden koruyup gözettiğine, himaye ettiğine inanılan iyedir.” şeklinde tanımlamıştır (Kayabaşı, 2016: 222).

Saadettin Yağmur Gömeç, Köktürkçe metinlerde *Umay* kelimesinin yanlış aktarıldığını, Umay’ın yüksek bir dişî varlık olduğunu, Türk kültüründe bu derece etkili bir varlığın tek bir sözle başka bir kültür çevresinden girdiğini

kabul etmenin zihinlerde şüphe uyandırdığını, ayrıca kelimenin melek olma ihtimalini de dile getirmiştir (Gömeç, 2018: 706). Gömeç’in ifade ettiği gibi Türk mitolojisinde, edebiyatında ve kültüründe son derece etkili olan *Umay* veya *Umay Ana*’yı tek bir kavramla açıklamak mümkün değildir. Dolayısıyla, kelimeyi metnin bağlamı içerisinde anlamlandırmak gerekir.

Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük’te kelimenin “Humay” biçimine, geleneksel olarak ‘ilâhe’ denildiğine, etnik kültürün kendi içinde iye olarak görünen *Umay*’ın mitolojik işlevlerine de değinilmiştir.¹⁰

urılan- erkek çocuğu doğurmak.

üçünç kunçuyı urılanmış (IB 5) “(Bakmış ki) üçüncü prensesi (bir) oğlan doğurmuş.” (Tekin, 2013: 19, 27).

Kadının doğurganlık yönünü gösteren bir kelimedir. Kelimeye paralel olarak, Eski Uygurcadaki *togur-* (doğur-), *togumlug* (doğurma özelliğine sahip olan, anne) gibi kelimeler düşünülebilir. Ancak bu kelimeler, diğer canlıları da kapsayan *dişilere* ait bir özelliktir.

uzuntonlug kadın.

uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış (IB 42) “Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş.” (Tekin, 2013: 23, 31).

Talat Tekin; Thomsen ve Orkun’un verdiği anlamı eleştirip bu kelimeyi ‘kadın’ olarak anlamlandırmıştır: “Thomsen (1912: 200) onu izleyen Orkun (ETY II: 78) bu ibare ile rahiplerin kastedildiğini sanmışlardır. Oysa burada *uzun tonlug* “uzun donlu” ibaresi ile kastedilen rahip değil, kadındır.” (Tekin, 2013: 39).

Aynı kelimenin *Huastuanift*’te *uzuntonlug urı* şeklinde geçmesi dikkat çekicidir. Betül Özbay bu kelimenin anlamının tartışmalı olduğunu ifade etmiş ve Röhrborn’un ‘Manihaist rahip, rahip’ çevirisini esas almıştır (Özbay, 2019: 138).

uzuntonlug kelimesi doğrudan Türk kadınının bir özelliğini yansıtmaz, 22. ve 42. ırkta (falda) geçen kelime ‘herhangi bir kadın’ anlamındadır. Ayrıca *uzuntonlug*, diğer kelimelerden farklı olarak, ‘uzun elbiseli’ anlamında bir tasvir ifadesi taşır.

yenge yenge

öz yengesi ragaga[yi]nika inçe tēp tēdi (DKPAM 1044-1045) “Kendi yengesi *Rāgagāyinī*’ya şöyle dedi.” (Elmalı, 2016: 95, 239).

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. (Beydili, 2005: 579-585).

Semih Tezcan bu kelimeyi ‘sonradan gelen hanım’ olarak anlamlandırıp, kökeninin *yañı eke* sıfat tamlamasının bitişmesiyle ortaya çıktığını düşünmüş ve *yeñge* kelimesiyle ilgili şu tespitte bulunmuştur:

“Eski Türkçeden başlayarak birçok Türk dilinde bulunan *yeñge*’nin (ve *yanbiçimlerinin*) anlamlarına bakıldığında, bu akrabalık terminusunun her zaman aileye (*uruğ, oba, soy*) sonradan ve evlilik yoluyla katılan bir kadını gösterdiği ortaya çıkar: “ağabeyin eşi”, “küçük erkek kardeşin eşi”, “amcanın eşi”, “dayının eşi” vb. Burada önemli olan bu kadınların yaşı değil, aileye sonradan katılmış, yani “gelin gelmiş” olmalarıdır. Buna karşılık “büyük anne”, “anne”, “teyze”, “hala”, “abla”, “küçük kız kardeş” aileye sonradan katılanlar sayılmaz, bunlara kesinlikle *yeñge* denmez.” (Tezcan, 2010: 827-828).

yutuz kadın; eş, zevce.

og(i)lin yu[t(u)z]in yulkısın b(a)r(ı)min (a)nta (a)lt(ı)m (BK D 24) “Çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini (ve tüm) varlıklarını o zaman aldım.” (Tekin, 2014: 58-59).

bodunum a oglum a yutuzum a (E 43/1) “(Ey) Halkım! Çocuklarım! Eşim!” (Aydin, 2019: 146).

adınlarınñ yutuzıña yapşınmamak ... (AYS IV. 0460-0462) “Başkasının eşine bağlanmamak (zina etmemek)...” (Tokyürek, 2018: 356, 568).

ögli kañlı ulatı kişi ogul beg yutuz eçi ini yme ka kaðaş eke baltır birgerü bolar tüşer adrılmak alp açığ tarka emgekke (AYS VIII. 1383-1388) “Ana (ve) baba ayrıca karı (ve) oğul, koca (ve) karı, ağabey (ve) erkek kardeş ve hısım akraba, abla (ve) baldız hep birden ayrılma zahmetine maruz kalırlar.” (Çetin, 2020b: 337,383).

oglı yutuzı kop ögirer tir (IB 29) “Çocukları ve kadını hep seviniyorlar, der.” (Tekin, 2013: 22, 30).

Güliden Sağol Yüksekaya *yutuz* kelimesini ‘zevce, eş’ olarak anlamlandırmış, kelimenin etimolojisini ise *yut-* < *ut-* ‘yenmek, mağlup etmek, üstesinden gelmek’ olarak açıklamıştır. Ayrıca Sağol Yüksekaya, Divanu Lugati’t-Türk’te *ut-* fiilinden türeyen erkek adlarına dikkat çekmiş ve eski metinlerde bu fiilin örneklerine yer vermiştir (Sağol Yüksekaya, 2017: 391). Eski metinlerde geçen *ut-* fiilinin, esas olarak, ‘birini (oyunda/kumarda) yenmek’ anlamlarını karşıladığı açıktır. Bununla birlikte, fiilin ettirgen şekli ise (*utuz-*) ilgi çekicidir çünkü bu türev, *-(X)z* ettirgenlik eki almasına rağmen anlam edilgen hâle gelmiştir. Dolayısıyla *utuz-* fiili, birebir aktarıldığında ‘kendini kazandırmak’, yani ‘kaybetmek’ anlamını taşır.

Hacer Tokyürek *yutuz* kelimesinin genel olarak bütün kadınları ya da eşleri tanımladığını, bununla birlikte ‘eş, zevce’ anlamlarıyla kullanıldığını söylemektedir (Tokyürek, 2013: 126).

İncelenen örneklerde de, *yutuz* kelimesi hem ‘kadın’ hem de ‘eş, zevce’ anlamlarını karşılamaktadır.

Sonuç

Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlerden hareketle hazırlanan bu çalışmada, Türk kadınının sosyal hayatta ve aile içerisindeki konumuyla ilgili *abınçu* (cariye), *ana* (anne), *baltır* (baldız), *katun/hatun* (eş, anne, kraliçe), *kelin/keliñ(ün)* (gelin), *kırkın* (cariye), *kız* (kız, kız çocuğu), *kunçuy* (eş, anne, prenses), *künj* (cariye), *ög* (anne), *siñil* (kız kardeş), *yeyge* (yenge) gibi pek çok kelime tespit edilmiştir. Özellikle bazı kelimelerin birden fazla anlam taşıdığı görülmektedir. Söz gelimi *kunçuy* kelimesi KT D 20’deki örnekte ‘prens’, E 3/1’de ise ‘eş’ anlamında kullanılmıştır.

Metinlerde dikkat çeken bir diğer husus, ‘eş, zevce’ anlamını taşıyan kelimelerdeki çeşitliliğidir. Öyle ki, eski Türklerde kadının ‘eşlik’ yönü pek çok kavramla temsil edilmektedir. Ancak ‘eşlik’ dışında, kavramların birbirinden ayırt edici özelliği de vardır. Mesela *ebçi/evci* kelimesi ‘evin sahibi’, ‘ev kadını’ gibi roller ile ön plandayken *katun/hatun*; yüksek mevkisi, devlet adamlığı görevi ile dikkat çekmektedir.

Taranan metinlerin bütününe bakılacak olursa, kadına ilişkin kavramlar ve söz varlığı *konum / hiyerarşi bildiren, akrabalık bildiren, ilahî nitelik bildiren kavramlar* çerçevesinde teşekkül eder. Bununla birlikte bu üç grup dışında, farklı anlama sahip *diğer kavramlar* da mevcuttur. İlahî nitelik bildiren kavramların çoğu Budizm’deki ‘Tanrıçaları’ ifade ettiği için, doğrudan Türk kadınıyla ilişkilendirmek mümkün değildir.

Köktürkçe ve Eski Uygurcada “kadın” ile ilgili kavramlar bildirdikleri özellikler bakımından şöyle gruplandırılabilir:

a. Konum / Hiyerarşi Bildiren Kavramlar:

Cariye / Kadın Köle	Prens / Kraliçe
abınçu, kırkın, künj	katun / hatun, kunçuy / kunçuyug, terken ~ kunçuy t(e)ñrim

b. Akrabalık Bildiren Kavramlar:

Anne	Eş / Zevce	Abla	Kız Kardeş	Yenge	Gelin	Baldız	Kız / Kız Çocuğu
ana, egeç, katun / hatun, kunçuy, ög, ögüç, ögsüz (annesiz)	ebçi/evci, hanımlıg, katun/hatun, işi, kişi/kişi, koduz, kunçuy, yutuz	eçe, eke	siñil, eke	yenge	kelin / keliñ(ün)	baltır	kız

c. İlahî Nitelik Bildiren Bazı Kavramlar:

Dinawarañ	manihaist rahibe	Şiridivi	tanrıça adı
Karini	şeytanın annesi	Şirikini	baht, erdem ve zenginlik tanrıçası
Narayan	tanrı kızı	Umay	Umay, tanrıça adı
Sakandi	tanrıça adı	Vimali	tanrıça adı
Sarasvati/Sarasvañi	güzel söz ustalığıyla öne çıkan tanrıça	Vahşik	iyi ruh, koruyucu melek
Şamnañ	Rahibe	Vasu	büyük tanrıça
Şazi	tanrı hanımı		

d. Diğer Kavramlar:

eşilik (kız oğul)	tul	uzuntonlug
hanım olacak, hanım olmaya uygun [kız]	dul	kadın

Kısaltmalar

AB: Aç Bars Hikâyesi, ADFH: Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi, AYS: Altun Yaruk Sudur, BK: Bilge Kağan, D: Doğu, DKPAM: Daşakarmapathâvadânamâlâ, G: Güney, IB: Irk Bitig, KT: Kül Tigin, PKPH: Prens Kalyânañkara ve Pâpañkara Hikâyesi, T: Tonyukuk Yazıtı, Ta: Tariat (Terh) Yazıtı, SU: Suci Yazıtı, ŞU: Şine Usu Yazıtı, Ye: Yenisey Yazıtları.

Kaynakça

- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap: Karşılaştırmalı Metin Yayını*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2011). Remarks on *Qatun* in the Yenisei Inscriptions, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 64 (3), 251-256.
- _____ (2018). *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- _____ (2019). *Sibirya’da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*, İstanbul: Kronik Kitap.
- _____ (2021). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, 4. bs., İstanbul: Kronik Kitap.
- Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Berbercan, M. T. (2017). İslam Öncesi Türk Metinlerinde ‘Kız’ ve ‘Kadın’, *JOTS*, 1(1), 7-19.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Çağatay, S. (1962). Türkçede “Kadın” İçin Kullanılan Sözcükler, *TDAY - Belleten*, 10, 13-49.
- Çetin, E. (2020a). *Altun Yaruk VII. Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2020b). *Altun Yaruk VIII. Kitap: Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları (Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbası)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2019). *Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- Esin, E. (1991). *Qatun (Türk Kadını’na Dair)*, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7 (20), 471-483.
- Gömeç, S. Y. (2018). Umay Ana Üzerine Düşünceler, *4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 701-710.
- Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan “Aç Bars” Hikâyesi (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*, Gözden Geçirilmiş 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Güner, N. (2018). *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Hamilton, J. R.(2020). *Prens Kalyānaḥkara ve Pāpaḥkara Hikāyesi*, (çev. Ş. Ece Korkut, İsmet Birkan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2016). *Türk Millî Kültürü*, 40 bs., İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kayabaşı, O. A. (2016). “Türk Mitolojisinin Kutsal Dışısı: Umay”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (22), 220-228.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Genişletilmiş 4. bs., İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Özbay, B. (2019). *Huastuanıft: Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Gözden Geçirilmiş 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan Devrez, C. (2020). *Eski Uygurca Kuansı İm Pusuar İncelemesi: Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdener, K. S. (1988). İslâm Öncesi Türklerde Kadının İçtimai Yeri, *Sosyoloji Konferansları (Prof. Dr. Mehmet Eröz'e Armağan)*, (22), 225-235.
- İzgi, Ö. (2020). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, 3. bs., yay. haz. Erkin Ekrem-Serhat Küçük, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rásonyi, L. (1963). Türklükte Kadın Adları, *TDAY - Belleten*, 11, 63-87.
- Röhrborn, K. (2017). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien -Neubearbeitung-II. Nomina-Pronomina-Partikeln, Band 2: aš-üzük*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sağol, G. (2005). Türklerde Evliliğin Algılanışı –“Evlenmek” Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle-, *Uygurlardan Osmanlıya: Şinasi Tekin'in Anısına*, haz. Günay Kut, Fatma Büyükkarcı Yılmaz, 661-684.
- Sağol Yüksekka, G. (2017). Remarks on the Etymology of Old Turkic *yutuz*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 70 (4), 389-396.
- Sümer, F. (1954). Eski Türk Kadınları, *Türk Yurdu*, 1 (3), 191-194.
- Şirin User, H. (2011). Runik Türk Yazıtları Çerçevesinde *katun* ve *kunçuy*, Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, 281-294.
- Şirin, H. (2020). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, 2. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit: Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Dram*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekin, T. (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*, (haz. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2014). *Orhon Yazıtları*, 5. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. (2010). Etimoloji Önerileri, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 819-829.
- Tokyürek, H. (2013). Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi, *TDAY - Belleten*, 61 (1), 119-130.
- _____ (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Useev, N. (2012). Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı, *Dil Araştırmaları*, 11 (11), 57-66.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch – Deutsch - Türkisch*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Zieme, P. (1987). Some Remarks on Old Turkish Words for Wife, *TDAY - Belleten*, 305-309.
- Ziya Gökalp (2019). *Türkçülüğün Esasları*, (Osmanlı Harflerinden Latin Harflerine Çeviri ve Sözlük: Ebru Özgün, Buğra O. Uluyüz), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları: 2699.